

Resums

Josep Maria Bosch i Casadevall: «La disgregació del món ibèric a la vall d'Andorra»

RESUM: La recerca arqueològica al jaciment del Roc d'Enclar (Andorra la Vella) ha permès avenços importants pel que fa als coneixements històrics sobre la vida en època romana, visigòtica i romànica a la Vall d'Andorra i, de retruc, a la plana de la Seu d'Urgell. Les evidències arqueològiques posen de manifest un procés de romanització (II aC - XII dC) molt més intens del que la historiografia havia considerat fins avui.

RESUMEN: La investigación del yacimiento del Roc d'Enclar (Andorra la Vella) ha permitido avances importantes sobre el conocimiento histórico de la vida en la época romana, visigótica y románica en el valle de Andorra y, en consecuencia,

en el llano de la Seu d'Urgell. Las evidencias arqueológicas ponen de manifiesto un proceso de romanización (II aC - XII dC.). Mucho más intenso de lo que la historiografía había considerado hasta hoy.

RÉSUMÉ: La recherche archéologique réalisée au Roc d'Enclar (Andorre la Vieille) a permis d'importantes avancées dans la connaissance historique de la vie en Andorre à l'époque romaine, wisigothique et romane. Ces nouvelles connaissances ne se limitent pas au strict cadre andorran puisqu'elle nous renseigne également sur la situation qui prévalait dans la plaine de la Seu d'Urgell. Les vestiges archéologiques mettent en évidence un processus de romanisation (II av. - XII ap.) bien plus intense que ce que décrit la bibliographie classique. (*Traducció: Olivier Codina*).

La disgregació del món ibèric a la Vall d'Andorra

Josep Maria Bosch i Casadevall

Introducció

En l'imaginari andorrà existeix la idea que Andorra és un dels països més antics d'Europa. Aquesta suposada realitat es fonamenta en la documentació carolíngia del segle IX; però, sobretot, en l'acta de consagració de la catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell. Un document que la tradició vol que sigui del 839 o fins i tot d'abans. Aquest mite s'arrodoneix amb el record d'un passat llunyà particular a mans dels andosins. La història com a ciència, però, posa en evidència que aquesta idea no és més que una simplificació de la realitat.

Hi ha paraules que amb el pas del temps canvien de significat. Un d'aquests casos és el nom Andorra. Al segle III aC, aquesta paraula designa un dels probables subgrups dels ceretans que ocupaven la part alta de la vall del Segre¹; onze segles més tard, l'any 843, designa una vall propietat del comte d'Urgell². En aquests més de mil anys d'història, Andorra passa de ser un antropònim a ser un topònim. A partir dels segles II i I aC, el gran grup ceretà es fragmenta i deixa de ser gradualment una comunitat més o menys tribal dins una gran unitat territorial fins esdevenir al segle IX un mosaic de comunitats pageses, cadascuna dins una unitat territorial que no abraça més d'una vall, i, entre les quals, es troba la de la Vall d'Andorra³.

Aquesta mutació sintetitza una part del fenomen constant d'alteració que han experimentat en el passat els pobles i les comunitats d'aquestes terres dels Pirineus orientals: malgrat la continuïtat aparent de certs elements, els canvis graduals els han allunyat dels seus orígens i els han fet diferents a cada moment. En aquesta part del

1. Jordi PONS, *Territori i societat romana a Catalunya, dels inicis al baix imperi*, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 292-298. Els andosins, com a subgrup, formarien part probablement de la comunitat dels ceretans que s'estendria, al nord, per totes les conques altes tributàries del Segre i, al sud, fins als Prepirineus.

2. Cebrià BARAUT, *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles IX-XIII*, Andorra la Vella, Conselleria d'Educació i Turisme, 1988, vol. I, doc. núm. 3, p. 92-93.

3. Altres comunitats que formen aquest mosaic són la de la vall de Sant Joan, la de la vall de Castellbò, la de la plana de l'Urgellet, la de la vall d'Alins, la de la vall de Cabó, la del territori de Tost, la del territori de Montan, la de la vall de Lavansa, la del territori de Bar, la de la vall de Querol, la de la vall de Gósol i la de la Cerdanya (Jordi BOLÒS, «Organització del territori i poblament a l'edat mitjana als Pirineus catalans», a *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, Centre de Trobades de Cultures Pirinenques, 1995). Sobre la naturalesa d'aquestes comunitats pageses vegeu, per exemple, Lluís TO, «El marc de les comunitats pageses: villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX - principi de l'XI)», a *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*, Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 212-239.

fenomen, la romanització primer i, més endavant, la cristianització i el feudalisme són les grans forces que transformen la societat ibèrica del segle III aC en la societat romànica del segle IX. El resultat d'aquesta transformació, en cap dels casos coneguts i entre ells el d'Andorra, és que la comunitat pagesa d'una vall es pot considerar l'embrió d'un país. Les relacions, les solidaritats i les pràctiques que s'estableixen tenen un caràcter purament veïnal i es mouen dins els límits del grup domèstic, del parentiu o del lloc. En el cas concret d'Andorra, la consciència d'un destí col·lectiu i la necessitat de cercar l'aval del passat és una realitat molt més tardana en el temps. Els processos de construcció política, social i cultural de la frontera actual, tot i fonamentarse físicament en les afrontacions de la *villa vallis Andorra* del segle IX (843), són posteriors a les accions i a les idees de la societat romànica feudal.

Durant aquests darrers anys, el desenvolupament de la línia de recerca sobre la transformació de la població ibèrica en aquesta zona dels Pirineus orientals, fruit dels successius poders romà, hispanovisigòtic i comtal, ha permès avançar en el coneixement. Pel que fa a la recerca arqueològica destaquen, entre altres, les excavacions de l'església de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell (1991)⁴, del castell del Roc d'Enclar d'Andorra la Vella (1979-1993)⁵, del claustre de la catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell (1996), de la plaça dels Oms (1996)⁶, del carrer Major de la Seu d'Urgell (1996)⁷ i de l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp (1980, 1986 i 1999). Pel que fa a la recerca documental sobresurten especialment les tesis doctorals de Christian Rico sobre els Pirineus en època romana (1997)⁸ i de Roland Viader sobre l'Andorra feudal (2003)⁹.

En aquest article exposarem una síntesi històrica sobre les darreres interpretacions del fenomen de la romanització, de la cristianització i del feudalisme en aquesta vall pirinenca. A partir dels resultats obtinguts, principalment als jaciments del castell del Roc d'Enclar i de l'església de Santa Coloma d'Andorra la Vella, es pretén fer un esbós del procés de transformació del paisatge entre els segles I i XIII.

La vall d'Andorra a l'època romana

A partir dels segles II i I aC, el territori dels andosins degué experimentar gradualment les conseqüències de la millora feta pels romans de l'eix viari entre *Ruscino* (Castellrosselló)

4. M. Àngels RUF i Albert VILLARÓ, «L'església romànica de Sta. Eulàlia de la Seu d'Urgell», a *Urgellia*, núm. XI (1992-93, 1995), p. 487-511.

5. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar, transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1997, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 4, 549 p.

6. Albert VILLARÓ, «Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans», a *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 435-447; Joan-Albert ADELL et al., *La catedral de la Seu d'Urgell*, Barcelona, Angle Editorial, 2000, 284 p.

7. Albert VILLARÓ, *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu*, la Seu d'Urgell, Caixa de Catalunya, 1995, p. 31.

8. Christian RICO, *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.C. - IVe siècle ap. J.C.)*, Madrid, 1997, Bibliothèque de la Casa de Velázquez, núm. 14, 418 p.

9. Roland VIADER, *L'Andorre du IX au XIV siècle. Montagne, féodalité et communautés*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail, 2003, 440 p.

i llerda (Lleida) fruit d'un probable augment de l'accessibilitat¹⁰. L'*Strata Ceretana* degué incrementar l'oferta de centralitat de la plana de l'Urgellet i, de retruc, de l'*oppidum* de Castellciutat. L'augment de la mobilitat i de les oportunitats s'acompanyà, com a mínim durant els segles I aC i I dC, de l'aparició d'establiments rurals romans (vil·les¹¹ i granges). A la zona de Santa Coloma d'Andorra la Vella s'ha documentat l'existència d'una d'aquestes granges en ús entre els segles I i III dC¹². Una unitat de producció que formaria part d'un mosaic de propietats, entre disperses i agrupades, gestionades molt probablement des d'una vil·la situada a la plana de l'Urgellet. D'aquesta explotació agrícola menor, centrada possiblement en la producció de vi, només es coneix de moment una part de les terres explotades; concretament, les de l'esperó del Roc d'Enclar. En aquest punt la granja disposaria d'un dels seus vinyars i uns coberts per a l'elaboració de vi. Una part dels vessants oest i sud i la part superior de l'esperó estarien plantats de vinya. Al capdamunt i al centre d'aquesta explotació hi hauria la infraestructura necessària (cups i premsa de lliura¹³) per trepitjar i premsar el raïm i per deixar fermentar el most. Un cop la collita estava transformada en vi es traslladava a algun punt encara no localitzat de Santa Coloma on es realitzaven els processos finals de vinificació i es traslladava la producció de l'any a la vil·la de la plana. L'extensió del vinyar i la presència d'una premsa de lliura són indicis suficients per pensar en una intenció final de comercialitzar la producció.

La presència d'una vil·la a la plana de l'Urgellet i d'una granja a la vall d'Andorra s'han de relacionar amb el fenomen de transformació que degué experimentar el poblament ibèric de la zona. La condició de la vall d'Andorra de ser un dels llocs de pas secundaris de la xarxa viària romana, entre els vessants nord i sud dels Pirineus, també s'ha de lligar amb aquest fenomen de canvis econòmics, socials, d'ocupació i d'ús del sòl. La presència de cultura material romana de final de la República i de l'alt Imperi a la vall (monedes i ceràmica) reforça encara més la idea d'una societat del tot diferent a la del període anterior¹⁴.

Una de les possibles conseqüències d'aquest procés de romanització fou l'abandó progressiu de Castellciutat i la formació d'*Urgellum* (la Seu d'Urgell). Aquesta unitat nova de poblament degué néixer entre el segle I i la segona meitat del segle IV com a

10. Cristina YÁÑEZ i Josep M. BOSCH, «El Roc d'Enclar, entre la decadència de Iulia Libica i la puixança d'Urgellum. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'*Strata Ceretana*», a *Actes de l'XI Col·loqui internacional d'arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 1998*, p. 345-355.

11. Les restes d'una d'aquestes vil·les s'han localitzat sota l'església de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell (M. Àngels RUF i Albert VILLARÓ, «L'església romànica...»).

12. Josep M. BOSCH, Cristina YÁÑEZ i Antoni VILA, «Una explotació vitivinícola romana als Pirineus. Un exemple d'implantació de nous models de gestió i d'explotació a la vall central d'Andorra», a *Actes 2 Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*, Badalona, Museu de Badalona, 1998, p. 444-449.

13. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 373-386.

14. Una realitat que explicaria la presència d'una *tabernulae* a la zona d'Anserall (M. RIU, «Sant Serni de Tavèrnoles», a *Catalunya Romànica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. VI, 1992, p. 114-121) i d'una probable cupa o tomba romana a Sant Marc i Santa Maria d'Encamp (Cristina YÁÑEZ, *Memòria històrica de l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp*, Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 2000, inèdit).

resultat, entre altres factors, d'una probable tradició del lloc com a punt d'intercanvis comercials i de relacions socials i, a més a més, de la mobilitat i del potencial d'oferir oportunitats de l'*Strata Ceretana* i de la vil·la documentada. A final del segle III, *Urgellum* era ja una petita unitat de poblament amb un cert teixit urbà que, tot i haver nascut amb molt poca força, s'hauria acabat imposant per sobre de Castellciutat, amb el que això suposa de desplaçament de la població veïna del turó vers la plana¹⁵.

La Vall d'Andorra en època del romà tardà

Durant el segle IV es va plantejar la necessitat de transformar la serralada dels Pirineus en una barrera per evitar possibles desplaçaments de pobles germànics vers Hispània. En aquest moment, el nucli d'*Urgellum* es degué convertir en centre gestor d'un segment de la serralada. Aquesta política de defensa comportà, també, la construcció d'una xarxa d'infraestructures militars per vigilar els diferents passos de muntanya (*claustra Pyrenaei*)¹⁶.

A la zona de Santa Coloma d'Andorra la Vella, sobre les restes de l'explotació vitivinícola del Roc d'Enclar ja abandonada, es documenta la construcció entre la segona meitat del segle IV i l'any 409 d'una d'aquestes infraestructures militars. En aquest moment, al capdamunt de l'esperó s'aixeca, com a mínim, una muralla perimetral i diverses torres de flanc de planta quadrangular¹⁷. A l'interior del recinte es degué formar una unitat de poblament estable amb un consum significatiu de productes d'importació; concretament, de vaixel·la fina de taula segellada DSP¹⁸ i d'una col·lecció de bronzes i vidres¹⁹. A més a més, d'aquesta fase d'ocupació s'ha trobat un conjunt de diferents objectes metàl·lics que corresponen molt probablement a restes de peces d'uniformes militars; entre les quals destaca un passador de cinturó d'inspiració germànica²⁰. Més enllà de les condicions geoestratègiques, el lloc de Roc d'Enclar oferia la possibilitat d'aprofitar els beneficis de la prèvia existència a la zona d'una concentració de persones, activitats i estructures a la romana fruit de l'herència de la granja de Santa Coloma.

El *castrum* del Roc d'Enclar (pas de la Valira) degué formar part d'una xarxa sectorial integrada pels *castra* de Puigcerdà (pas de la Cerdanya) i del Pui (pas de la Noguera). La gestió d'aquestes infraestructures militars es degué centralitzar des d'*Urgellum* que en aquell moment era la unitat de població més propera amb una certa entitat urbana i amb una bona situació a l'entrada dels passos. Des d'aquest nucli, doncs, es degueren controlar pel coll d'Ares vers Gerri de la Sal les dues valls de la Noguera,

15. Cristina YÁÑEZ i Josep M. BOSCH, «El Roc d'Enclar, entre la...», p. 349-350.

16. Entre els quals destaquen, per la seva importància geoestratègica, el castellum de Sordonia, el de Caucoliberi, el de Vultuaria, els dos de les Clausuras i el de Lybiae.

17. L'estat de la recerca, però, només ha documentat l'existència clara de dues torres i d'una altra de possible (Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 423-431).

18. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 250-287.

19. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 321-325.

20. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 144-148.

per la ruta natural oberta pel riu Valira els colls d'Andorra i per l'*Strata Ceretana* la Cerdanya²¹.

A partir del segle VI, com a conseqüència de l'afebliment del poder de Roma es van reduir de manera significativa la mobilitat i les oportunitats a la zona. Aquestes valls degueren experimentar una fase de replegament sobre si mateixes, d'augment de l'autosuficiència i de disminució de les relacions més enllà del veí més proper. Aquesta realitat, encara molt poc coneguda, es posa de manifest amb l'absència de productes d'importació.

D'aquest moment, només es coneixen les restes d'una unitat de poblament al capdamunt del Roc d'Enclar. El *castrum* del romà tardà, malgrat perdre part de la seva funció militar, continuà ocupat. El grup humà instal·lat al capdamunt de l'esperó complementava l'activitat agrícola (mill, sègol, civada, guixes i llenties entre d'altres plantes conreades) amb la pastoral (ovicaprins i suïds) i amb la caça. L'autosuficiència es posa de manifest amb la presència de petits tallers de producció de ceràmica²² i de ferro²³ destinats a satisfer les necessitats domèstiques. Entre els segles VI i VII una part de la població va ser enterrada al capdamunt mateix de l'esperó fins a formar un primer espai funerari de 19 tombes. Aquestes inhumacions, excavades a la roca o a l'estrat, són contenidors de fossa de pedres, de fossa simple i de fossa antropomorfa²⁴.

L'auge de l'Església, com a conseqüència de la desaparició de l'administració romana, converteix els bisbes en una de les principals autoritats locals entre la societat del regne visigot hispànic. Aquest poder, davant la necessitat de mantenir l'estructura administrativa d'herència romana, reforça la seva presència i autoritat sobre el territori amb la construcció d'esglésies als llocs emblemàtics (castells, ciutats i pobles)²⁵.

La construcció de l'església de Sant Vicenç del Roc d'Enclar, entre final del segle VII i principi del segle VIII, correspondria probablement a aquesta manifestació de poder²⁶. El programa arquitectònic que s'utilitza en la construcció d'aquesta infraestructura cultural coincideix amb el que s'aplica en l'arquitectura rural preromànica. L'edifici és d'una sola nau de planta rectangular, absis quadrat, coberta a dues aigües i campanar de torre de planta circular. La nau, amb una porta oberta al sud, està aixecada amb

21. Cristina YÁÑEZ i Josep M. BOSCH, «El Roc d'Enclar, entre la...», p. 350-351.

22. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 326-350.

23. Josep M. BOSCH i Antoni VILA, «El miratge de la producció de ferro a la Vall d'Andorra en època feudal. L'evidència del Roc d'Enclar», a *Eines i instrumental metàl·lic (segles v-xv)*, Roda de Ter, Museu Arqueològic de l'Esquerda, 2002, p. 7-12.

24. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 398.

25. Jorge LÓPEZ QUIROGA i Mónica RODRÍGUEZ LOVELLE, «Poblamiento rural en el noroeste de la Península Ibérica (siglos v-xi): Una introducción al estudio del poblamiento rural entre la Antigüedad tardía y la Alta Edad Media en Galicia a través de un análisis micro-regional», a *Boletín de Arqueología Medieval* (Madrid: Asociación Española de Arqueología Medieval), núm. 7 (1993), p. 21-52.

26. Un altre possible exemple d'aquestes primeres infraestructures culturals anteriors al segle IX podria ser l'església de Santa Coloma d'Andorra la Vella (Josep M BOSCH i Antoni VILA, «Santa Coloma d'Andorra. L'espai arquitectònic de l'església», a *Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Santa Coloma i la seva època*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 2003, p. 30-33). No es descarta que la segona església aixecada abans del 814 sota la catedral romànica de la Seu d'Urgell ja es fes sobre les restes d'una primera infraestructura cultural d'època visigòtica (Joan-Albert ADELL et al. *La catedral...*, p. 21-24).

pedres de granit de mida mitjana i petita, lligades amb morter, disposades sense seguir massa filades i originalment els murs estaven arrebossats. El campanar és una estructura solidària amb els murs de la nau, situada al costat sud, de planta més o menys circular i un pis amb quatre finestres i set òculs a la part superior²⁷.

L'existència de l'església concentrà al seu entorn una part del grup humà establert al capdamunt de l'esperó. En un moment indeterminat a partir de la segona meitat del segle VIII s'aixecà una casa al costat nord, quasi a tocar de l'església, d'uns 46 m² i amb tres subdivisions de l'espai interior²⁸. Més endavant, a partir de final del segle VIII, es delimità a uns dotze metres pel costat oest de l'església una segona casa d'uns 30 m² i sense subdivisions interiors²⁹. Aquestes construccions eren de planta rectangular, molt possiblement amb coberta a dues aigües i aixecades amb un programa mixt de pedra i fusta. A més a més, al voltant de l'església es delimità un segon espai funerari amb 28 tombes entre els segles VII i IX. Aquestes inhumacions, excavades a la roca, són contenidors de fossa de pedres, de fossa simple i de fossa antropomorfa³⁰. La llarga pervivència del nucli de població al capdamunt de l'esperó, amb fases de més o menys ocupació, s'inscriuria dins un fenomen general a l'època de retorn als llocs alts.

La Vall d'Andorra en època romànica

A final del segle VIII, la plana de l'Urgellet i les valls veïnes quedaren sota la influència de l'administració carolíngia. La conquesta militar d'aquests territoris va suposar el desmantellament de l'antiga estructura de poder hispanovisigoda i el repartiment d'uns beneficis entre el cercle de famílies nobles dins l'òrbita franca. En aquest moment, aquestes terres apareixen a la documentació escrita subdividides en unitats territorials anomenades *villa*, moltes de les quals inclouen una vall o un conjunt de valls³¹.

Una d'aquestes *villae* és la Vall d'Andorra, que l'any 843 passa a formar part del domini territorial del comte d'Urgell³². En aquest primer moment, davant la necessitat de mantenir els drets de propietat sobre la terra i de canalitzar l'excés econòmic fruit de l'activitat productiva, el comte recupera la funció militar de l'esperó del Roc d'Enclar³³. El castell comtal vigilava una comunitat pagesa dispersa pels fons de vall en petites unitats de poblament amb una estructura urbana alveolar i una estructura social no homogènia. Durant els segles IX i X, gràcies a la conjuntura favorable al creixement agrícola, el paisatge al voltant d'aquestes unitats es transforma en un mosaic

27. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 407-413.

28. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 182-183.

29. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 184-185.

30. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 398-401.

31. Vegeu nota 3.

32. Cebrià BARAUT, *Cartulari...*, p. 92-93.

33. Malauradament, les obres posteriors de construcció del castell del comte de Foix, entre els anys 1226 i 1288, destruïren molt probablement les estructures del castell del comte d'Urgell (Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 435-439).

d'horts, terres i feixes. La consolidació de molts d'aquests nuclis es materialitza amb la construcció d'una església romànica³⁴.

Pel que es desprèn de la documentació, al llarg del segle XI i fins entrat el segle XIII, les elits pageses de la Vall van conservar encara la propietat de moltes parcel·les tot i l'ofensiva de la noblesa local per ampliar els drets sobre la terra i els homes³⁵. Aquesta realitat, que en cap cas es pot considerar exclusiva de la vall o d'aquesta *villa*, es caracteritza per una circulació de l'excedent a l'entorn de les famílies de la noblesa local del comtat i dels pagesos preeminents de la *villa*. Aquesta distribució de la renda genera dins el marc de la comunitat pagesa les seves pròpies relacions de força. En aquestes relacions, el control de les esglésies és una peça clau per mantenir la preeminència de certes famílies pageses gràcies a l'accés als delmes i a les primícies; per la qual cosa, a l'hora de distribuir l'excedent econòmic, esdevenen una de les infraestructures privilegiades com a instrument per retroalimentar unes relacions econòmicosocials favorables.

En aquest context, doncs, no sorprèn que les esglésies andorranes tinguessin més capacitat econòmica que altres esglésies del bisbat i que aquesta es canalitzés, entre altres opcions, en una activitat constructiva. Aquesta capacitat i activitat, no forçosament deslligada del poder públic, explica les reformes que experimenten moltes de les esglésies preromàniques i romàniques en un moment posterior a la seva construcció. Aquestes reformes comporten, per exemple, la construcció d'un campanar o la millora significativa de la decoració pictòrica³⁶.

La construcció d'esglésies s'acompanya d'una subdivisió de la *villa* en parròquies. Els edificis i els marcs d'enquadrament són instruments que contribueixen encara més a transformar la societat de l'època. Aquests canvis suposen l'acceptació de noves creences, doctrines i rituals i l'adaptació o abandó de les antigues.

34. Alguns d'aquests nuclis són, per exemple, Encamp i l'església de Santa Eulàlia (M. JUAN et al., *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici (segles IX-XX)*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1989, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 2, 131 p.), Engordany i l'església de Sant Jaume (Josep M. BOSCH et al., *Engordany, la vida al solà (segles II aC - XX dC)*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1993, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 3, 117 p.), els Vilars i l'església de Sant Romà (Jordi VIGUÉ, «Sant Romà dels Vilars», a *Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, p. 203-204), la Cortinada i l'església de Sant Martí (Xavier LLOVERA et al., «Sant Martí de la Cortinada», a *Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, p. 114-126), Engolasters i l'església de Sant Miquel (Jordi FERNÁNDEZ et al., «Sant Miquel d'Engolasters», a *Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, p. 204-214) o Meritxell i l'església de Santa Maria (Josep M. BOSCH, *Memòria històrica de l'església de Santa Maria de Meritxell*, Andorra la Vella, Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 1991, inèdit).

35. Roland VIADER, *L'Andorre du...*

36. El campanar i la decoració pictòrica de Sant Joan de Caselles, el campanar de Santa Eulàlia d'Encamp, la decoració pictòrica de Sant Romà de les Bons, la decoració pictòrica de Sant Martí de la Cortinada, la decoració pictòrica de Sant Esteve d'Andorra la Vella (*Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, 233 p.) o el campanar i la decoració pictòrica de Santa Coloma d'Andorra la Vella (*Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Sancta Coloma i la seva època*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 2003, 186 p.) són alguns dels testimonis d'aquesta realitat.

Conclusions

L'any 218, el pas d'Hanníbal per la vall del Segre posa en evidència que els Pirineus i les seves valls han estat des de molt antic i per sobre de tot una zona de pas³⁷. Aquesta realitat pren una dimensió diferent quan aquestes terres queden sota la influència de l'administració romana i el pas del Segre es transforma en l'*Strata Ceretana*. Les comunitats ibèriques de la zona, a partir del segle II aC, entren en un procés de romanització que finalitza amb la cristianització dels segles IX-XII.

Avui, la revaloració dels testimonis de la Cerdanya, del pas de l'*Strata Ceretana*, dels indicis a la Seu d'Urgell i dels vestigis del Roc d'Enclar, permet considerar que entre el canvi d'era i el segle III, es degué produir un major grau de romanització de la zona del que s'ha cregut fins ara. Aquesta realitat implica, doncs, considerar un procés d'aculturació del món ibèric més profund del que fins fa poc es pensava d'acord amb les poques restes conegudes. Els camins, les probables vil·les i granges, el possible nucli d'*Urgellum* i les esglésies són els instruments que transformen la societat ibèrica del segle III aC en la societat romànica del segle IX.

L'embrí d'Andorra com a país es forma a partir del moment que es crea el Consell de la Terra (1419). La societat romànica feudal només s'ha d'entendre com un dels elements base que faran possible aquest organisme viu i en constant procés de transformació que és la nació andorrana.

Bibliografia

- Andorra Romànica. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. 233 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1)
- ADELL, Joan-Albert [et al.]. *La catedral de la Seu d'Urgell*. Barcelona: Angle Editorial, 2000. 284 p.
- BARAUT, Cebrià. *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles IX-XIII*. Vol. I. Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura, 1988. (doc. núm. 3), p. 92-93.
- BOLÓS, Jordi. «Organització del territori i poblament a l'edat mitjana als Pirineus catalans». A: *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Centre de Trobades de Cultures Pirinenques, 1995.
- BOSCH, Josep Maria. *Memòria històrica de l'església de Santa Maria de Meritxell*. Andorra la Vella: Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 1991. [Inèdit]
- BOSCH, Josep Maria [et al.]. *Engordany, la vida al solà (segles II aC - XX dC)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1993. 117 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 3),
- BOSCH, Josep Maria; VILA, Antoni. «El miratge de la producció de ferro a la vall d'Andorra en època feudal. L'evidència del Roc d'Enclar». A: *Eines i instrumental metàl·lic (segles V-XV)*. Roda de Ter: Museu Arqueològic de l'Esquerda, 2002, p. 7-12.

37. Per a èpoques més antigues vegeu Gonzalo RUIZ ZAPATERO, «El poblamiento del primer milenio aC en los Pirineos», a *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1995, p. 85-106.

- «Santa Coloma d'Andorra. L'espai arquitectònic de l'església». A: *Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Santa Coloma i la seva època*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2003, p. 30-33.
- BOSCH, Josep Maria; YÁÑEZ, Cristina; VILA, Antoni. «Una explotació vitivinícola romana als Pirineus. Un exemple d'implantació de nou models de gestió i d'explotació a la vall central d'Andorra». A: *Actes 2 Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*. Badalona: Museu de Badalona, 1998, p. 444-449.
- FERNÁNDEZ, Jordi [et al.]. «Sant Miquel d'Engolasters». A: *Andorra Romànica*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1), p. 204-214.
- JUAN, M. [et al.]. *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici (segles IX-XX)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1989. 131 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 2)
- LOVERA, Xavier [et al.]. *Roc d'Enclar, transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1997. 549 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 4)
- LOVERA, Xavier [et al.]. «Sant Martí de la Cortinada». A: *Andorra Romànica*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1), p. 114-126.
- LÓPEZ QUIROGA, Jorge; RODRÍGUEZ LOVELLE, Mónica. «Poblamiento rural en el noroeste de la Península Ibérica (siglos V-XI): Una introducción al estudio del poblamiento rural entre la Antigüedad tardía y la Alta Edad Media en Galicia a través de un análisis micro-regional». *Boletín de Arqueología Medieval* [Madrid], núm. 7 (1993), p. 21-52.
- Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Sancta Coloma i la seva època*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2003. 186 p.
- PONS, Jordi. *Territori i societat romana a Catalunya, dels inicis al baix imperi*. Barcelona: Edicions 62, 1994, p. 292-298.
- RICO, Christian. *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J-C - IVe siècle ap. J-C)*. Madrid, 1997. 418 p. (Bibliothèque de la Casa de Velázquez; 14)
- RIU, M. «Sant Serni de Tavèrnoles». A: *Catalunya Romànica*. Vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 114-121.
- RUF, M. Àngels; VILLARÓ, Albert. «L'església romànica de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell». *Urgellia*, núm. XI, (1992-1993, 1995), p. 487-511.
- RUIZ ZAPATERO, Gonzalo. «El poblamiento del primer milenio aC en los Pirineos». A: *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1995, p. 85-106.
- TO, Lluís. «El marc de les comunitats pageses: villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX - principi de l'XI)». A: *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil. Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 212-239.
- VIADER, Roland. *L'Andorre du IX au XIV siècle. Montagne, féodalité et communautés*. Tolosa de Llenguadoc: Presses Universitaires du Mirail, 2003, 440 p.
- VIGUÉ, Jordi. «Sant Romà dels Vilars». A: *Andorra Romànica*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1), p. 203-204.
- VILLARÓ, Albert. «Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans». A: *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 435-447.
- *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu*. La Seu d'Urgell: Caixa de Catalunya, 1995, p. 31.
- YÁÑEZ, Cristina. *Memòria històrica de l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp*. Andorra la Vella: Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 2000. [Inèdit]
- YÁÑEZ, Cristina; BOSCH, Josep Maria. «El Roc d'Enclar, entre la decadència de lúlia Libica i la puixança d'Urgellum. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'Strata Ceretana». A: *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 345-355.